

MANNEN SOM RÄDDADE JÖNS JONSGÅRDEN

Mångsysslaren från Hjälmslult

Av Bengt L. Nilsson (Publiserad efter medgivande från Redaktör Frederic Täckström, Kullabygd 2023)

GEORG LEIRE FÖDDES som Georg Jönsson 1875 och växte upp i en stor syskonskara på Hjälmslults kungsgård. Jag har tagit del av hans utskrivna dagboksanteckningar om sitt liv fram till 1919.

Hjälmslults kungsgård

Gården har funnits sedan 1500-talet. När Skåne blev svenskt 1658 blev Hjälmslult kronans egendom. Jo- han Benedict von Schönleben var officer i den svenska armén och till- delades Hjälmslults gård med först fjorton tillhörande hemman och senare ytterligare tjugo hemman. 1679 blev Hjälmslult majorsboställe för Norra skånska kavalleriregementet. Sedan följde 22 olika majorer som arrendatorer, officerare med namn som Stenbock, Barnekow, Bennet, Tornérhjelms, Stael von Holstein, Horn af Rantzien, Posse, von Essen Georg Leire (f. Jönsson). m.fl. satte sin prägel. Staten bestämde att Hjälmslult skulle upphöra som majorsboställe och utarrenderas som lantbruk. Johannes Jönsson och Ola Gunnarsson (svägrar) från Kattarp övertog 1869. Efter en kort period tog Johannes ensam över arrendet av Hjälmslults kungsgård och Ola av Mariedals gård vars mark varit en del av kungs- gården. Enligt Bror A Anderssons beskrivning i Kullabygd "fick Johannes Jönsson rika tillfällen att omsätta sina kunskaper i praktisk handling, och den förnyelse som kungsgården under hans ledning genomgick väckte vida uppmärksamhet". "Johannes Jönsson var livligt intresserad av alla till jordbruket anknutna fackfrågor." Efter skiftesreformerna och uppdelningen och uppodlingen av Kulla fälad började under senare delen av 1800-talet det som kallats den agrara revolutionen: användning av gödning, bättre utsäde, effektivare lantbruksmaskiner, avvattnings- och diknings-, fortsatt nyodling, satsning på mjölkproduktion, införande av statarsystem i stället för beroende av torparens dagsverken. Tillsammans gav det rikare skördar. Johannes Jönsson verkar ha tagit till sig och delvis gått före i utvecklingen vilket också gav honom ett gott ekonomiskt utbyte.

Johannes var gift med Kerstin Persdotter, som också kom från Kattarp, och de fick sex söner och fyra döttrar.

Johannes hjälpte tre av sönerna till egna gårdar - Petter tog över arren- det av gården Louisefred utanför Brunnby, Johan släktgården Lundsgår- den i Kattarp, och Tage efterträdde som arrendator på kungsgården. Georg Leire skrev i sin dagbok att fadern inte kunde ordna gårdar till alla söner- na. Georg fick uppenbarligen i stället hjälp till sin ingenjörutbildning, en bror blev läkare och en utbildade sig till agronom. Döttrarna nämndes inte i detta sammanhang.

Georgs bror Tage Jönsson brukade Hjälmslults kungsgård 1905 till 1954. I Gods och gårdar 1944 anges att gården då hade 162 hektar åker, 12 hästar, 2 unghästar, 2 avelstjurar, 54 kor, 48 ungdjur, 4 modersuggor och 20 gödsvin.

Georgs uppväxt

I dagboken beskrev Georg en livlig uppväxt i en stor syskonskara på Hjälmslults kungsgård, umgänge med statarbarn och andra jämnåriga i byn. Han fick från tidig ålder hjälpa till med många

arbetsuppgifter på gården, som ung blev det mycket att springa ärenden, mycket med djur och natur, hjälpa till som vaktepåg, i stallet, med att köra hästvandring, plocka sten, köra mangelkärran, lägga rör vid täckdikning, harva, trumla, delta i höskörd och sädesskörd och potatisplockning. Han kom ihåg en lista där det noterades vad han (och bröderna) skulle göra på lördagen: "Spika upp fågelholkar och rensa gamla bon, lägga undan kökspigans Kerstin, född Persdotter. tofflor. När de blev ner slitna skulle läderbitar av gamla skodon spikas fast under träsulorna för att kunna utnyttja tofflorna längre, måla hyllan i pågarnas rum, rensa gångstigar från ogräs, laga stövelknekten, bli klippt av maskinist Pettersson."

Det finns också beskrivningar från olika gillen och något av de kalas som förekom. Han återger en historia som hans mor berättat, troligen för att visa på familjens grundinställning till arbete. När modern var 17-18 år deltog hon tillsammans med sina syskon i skördearbetet på familjens gård i Kattarp. Hennes äldre bror gick i täten för råghuggarna. Han var stark för sin ålder och tog snabbt upp en bred skår. Modern gick efter för att plocka upp säden och broderns insats gav hårt arbete för henne. Det var en varm augustidag, solen brände, upptagarna arbetade med krokig rygg och hann inte att räta på ryggarna. Det svartnade för moderns ögon flera gånger och i slutet av skåren svimmade hon. Brodern gick då ner till ån som fanns i slutet av skåren, tog av sin mössa och fyllde den med vatten. Han gav modern en dusch med vattnet, hon kvicknade till och var redo för nästa skår.

Han berättar om vänskapen med den äldre vaktepågen Anton som senare gick till sjöss. Georg var 7-8 år och Anton, 13 år, gick sista året i folkskolan och fick sluta tidigare för att påbörja anställningen i maj. Anställningen pågick fram till mitten av oktober och i den ingick att vakta 70-80 gass och får. Hans arbetsdag började vid sex på morgonen och pågick till åtta på kvällen. Lön för hela perioden var 18 kronor, två par strumpor, träschor, några avlagda klädesplagg plus mat och delat rum med hästskötaren i drängkammaren i häststallet. Han var ute med djuren i alla väder. Georg hade i uppdrag att ta ut middag till Anton. Under den sommaren tillbringade Georg oftast hela dagarna tillsammans med Anton och lärde sig att göra vispar av björkris, visselpipor av rönn, pilbågar, simdynor av säv, tälja barkbåtar med mera.

Georg gick av någon anledning i småskola i Döshult fast det fanns småskola i Hjälmskult vid denna tid.

I boken Berthas minnen beskriver Bertha Pettersson hur det var för hennes mor att arbeta på Hjälmskult på 1870- och 80-talet. Modern började som barnpiga, lillstäderska och med mjölkning av tio kor två gånger om dagen. Under senare delen av sin nioåriga anställning arbetade hon mest med att väva. En del av hennes vävnader var med på en utställning i Hälsingborg. "Johannes Jönsson var gift med Kjersti, född Persson, fra Kattarp. Hon var vacker, mycket vacker tyckte jag. Fru Kjersti var duktig och kunnig i allt som alla skulle vara förr. Och det var verkligen mycket lanthusmor på en stor gård skulle kunna och ta tillvara." [...] "Det var fle kända personer på den tiden som umgicks på Hjälmskult. Tidningstryckaren Nils Jönsson på Helsingborg Posten och hans fru och författarinnan A Eva Vigström och hennes man Nils Gunnarsson på Mariedal. Vid jultid var den stora släkten från Kattarp med omnejd givna gäster."

Praktik och utbildning

Liksom de två äldre bröderna tidigare gjort praktiserade Georg 1893 på Helsans mekaniska verkstad i Helsingborg och där började intresset för mekanik. Verkstadens chef var god vän med Georgs far och leverantör av maskiner till kungsgården. Georg tog privatlektioner i matematik, geometri, fysik och tyska hos läraren August Stensson i Allerum och fortsatte 1894 med privatlektioner i en privatskola i Göteborg. De förberedde för inträdesprov till Chalmers och han kom in där hösten 1894. I Göteborg

delade han lägenhet med verkstadens chefs fosterson Ernst Hilding, kusin Per Ebbersten från Kattarp och en period kusinen Nils Åberg som gick en handelsutbildning i Göteborg. Nils Åberg startade tillsammans med sin bror Alfred företaget Bröderna Åberg i Kattarp.

Georg studerade fyra år på Chalmers. Han beskriver studierna som så krävande att han och Ernst Hilding för att få studiero tillbringade mycket tid i trädgårdsföreningens park. Deras gemensamma bostad hade blivit ett alltför populärt tillhåll. Han avslutade studierna med ganska bra slutbetyg och lovord i en del ämnen. "Det sämsta betyget var i bokföring, vilken konst jag senare i praktiska livet lärt känna som mänsklighetens största svartkonst."

Efter examen föreslog rektorn att de elever som hade bäst vitsord skulle byta sina son-efternamn och ta nya. Georg valde Leire och flera av hans bröder följde efter med namnbytet. Släknamnet Leire stavades i början Lejre. Georg glömde inte att han föddes som Jönsson och skrev ofta sitt namn som Georg J:son Leire.

Yrkeskarriär

Georg och kusinen Per Ebbersten praktiserade vid byggandet av den första större kraftstationen för Sulitelmas gruvor i Norge 1898-99. Konsul Persson (Nils Persson) var bondsonen från Allerum som bland annat startade den superfosfat- och svavelsyrefabrik som blev grunden för nuvarande Kemira i Helsingborg. Svavelsyran framställdes av svavelkis som Perssons företag lät bryta i egna gruvor i den norska delen av Sulitelma. Ebbersten var systerson till konsul Persson som tog initiativ till Leires och Ebberstens praktik.

Därefter var Georg Leire anställd några år i Stockholm och i Berlin och flyttade 1903 till Milwaukee i USA. Han fick 1905 ett telegram där han erbjöds arbete som förste ingenjör för ett tyskt teknikföretag i Helsingfors. Han hade tidigare arbetat för företaget i Stockholm och Berlin.

Finland

Leire arbetade först för det tyska företaget medan under många år för Asea Lettie 1914 chef för Aseas verksamhet i Finland, 1905 var han var med och ähörare vid ett möte med en del lantdagman i det så kallade Brand karshuset. Mötet utsåg en delegation som skulle uppmana den delvis rysk orienterade regeringen att avgå. Gruppen tog sig till guvernörspalatset. Massor av människor var samlade utanför och väntade på rapporter från delegationen. Det hördes hästtramp från en tvärgata. Folkmassan greps av panik och fler människor tryckte på. Framför en sluttning ner mot palatset fanns ett järnstaket som trycktes ner och bröts av, folkmassan vräktes ner och många ramlade och blev nedtrampade.

"Jag stod själv på övre kanten vid staketet, då detta brast, men svingade mig upp i bredvid stående träd och fick fast i en gren, på vilken jag blev sittande. [...] Det var ett hemskt skådespel, som jag blev vittne till. Skri- ket och jämmern ljuder ännu i mina öron. Upprensningen av de i flera lager liggande lemlästade människorna var ej heller en syn som går mig ur minnet. Massor av döda och skadade blev resultatet av paniken, som var orsakad av den starka spänningen och nervositeten bland folket vid detta tillfälle."

Under första världskriget fick Asea i uppdrag att leverera ett antal fotogendrivna generatorer till Peter den stores fästning, som var ett antal försvarsanläggningar som byggdes längs Finska viken för att skydda S:t Petersburg. Det var osäkra leveranstider och Leire beskrev kontakterna med den ansvarige översten Ivanoff:

"Det rörde sig om, huruvida han eller jag eller vi båda skulle ställas in för krigsrätt. Jag besökte honom i hans bostad och hade tagit med mig en symboliskt rep i min portfölj för ha det till hands, ifall vi skulle hänga strax. Jag hade dessutom alla underlag och bevis, som kunde i en hast tag för att ge belägg för att materialbristen var den ursprungliga orsaken till missödet. Ivanoff förtog mig och jag honom från ansvaret till förseningarna. Till yttermera visso och belägg skulle ett par utomstående konsul fara till fabriker i Västerås och Skövde för att se på leveransernas framskridande. Allt gick i sin ordning så småningom och vi fick anstånd med hängningen."

När revolutionen brutit ut i Ryssland 1917 greps Ivanoff och transporterades till ett fångläger i östra Ryssland. Han och hans fru lastades till tillsammans med ett 20-tal personer i en godsvagn vars enda utrustning var halm på golvet. Maten som delades ut var någon sorts soppa med hög vattenhalt och grovt bröd. Naturbehoven gjordes i vagnen, en tom brödlåda användes som toalett. De fördes till ett fångläger i Sibirien där de fick stanna i ett par år. De återvände 1920 till Åbo och Leire träffade dem. Han beskrev Ivanoff så här: "Den förut något röd- och rundhyllt, slätrakade och rakryggade översten hade liksom sjunkit ihop, blivit mager och grå i ansiktet vilket vittnade om uthållighet, fysiska och psykiska prövningar."

Enligt Leire rekryterades det röda gardet i huvudsak bland yngre arbetare vid industrierna, en del av dem under hot om arkebusering om de inte anslöt sig. Man försökte även rekrytera Aseas arbetare. Leire tog hjälp från svenska generalkonsulatet och förklarade Aseas lokaler som fredat område. Han spikade upp ett anslag med konsulatets stämpel och avbildning av en svensk flagga. En patrull från röda armén kom en dag och försökte tvångsrekrytera Aseas arbetare. Leire stängde dörren utifrån och läste upp vad som stod på anslaget och förklarade att om de tvingades sig in var det ett brott mot Sverige. Ordväxlingen slutade med att Leire tog sin hand till bakfickan för att ta upp dörrnyckeln, de röda verkade uppfatta det som att han var på väg att ta fram ett vapen och de gav upp sina försök.

Han besökte Petersburg i januari 1918. Det var isande kallt, mycket snö men ingen snöröjning och enligt Leire allmänt kaos i staden. Spårvagnarna fungerade bara sporadiskt. Han uppmanades av en hotellanställd att så fort som möjligt ta sig tillbaka till Finland, något var på gång att hända. Han sov över hos en god vän som väckte honom före klockan fyra på morgonen. Inga transporter fungerade. Det hade fallit ytterligare snö under natten och han gick famlande i mörkret och en halv meter snö flera kilometer för att komma fram till den finländska bangården. Han snubblade över en person som låg på trottoaren insvept i en skinnfäll. Det låg fler personer på samma sätt. De var del av en kö till en tobaksbutik som skulle öppna klockan nio. Han var framme i god tid för att åka med det tåg som gick klockan sex. Endast rödgardister, matroser och delvis uniformerade personer kom med. Ett par timmar senare kom han med ett tåg mot Finland. Passkontrollen vid gränsen var grundligare än vanligt. Efter en del förseningar kom tåget fram till Viborg. Han och de andra passagerarna fick då klart för sig vad som hade hänt. Tåget som hade avgått klockan sex på morgonen hade några mil före Viborg blivit beskjutet med maskingevär av vita gardet. "De utrymda och sönderskjutna vagnarna stod kvar fram för våra ögon vid perrongen i Viborg. Det var en syn som tyvärr aldrig går ur sinnet. Personvagnar och täckta fraktgodsvagnar stod i långa rader sönderskjutna och perforerade i fönsterhöjd. [...] Det inre av vagnarna var hemskt att skåda, där blod och splitter täckte bänkar och golv. Man spillan hade synbarligen varit stor. Döda och sårade var bortförda vid vår ankomst till Viborg. Fortsättningen av resan till Helsingfors skedde med häst och släde via Fredrikshamn, Kotka, Pyttis och Stockfors och fortsatte vidare över Lovisa och Borgå till Helsingfors. Det hemska inbördeskriget i Finland 1918 hade börjat."

Leire deltog 1918 i inofficiell hjälp till flyktingar som lyckats rymma från fångenskap i Ryssland. Han satte upp ett anslag på sin bostad om att den stod under svenska konsulatets beskydd. I källaren fick personer som de röda betecknade som motståndsmän gömma sig tillfälligt. På samma gata hade de

röda ett högkvarter. "Det förekom ibland på nätterna, då 'gästerna' satt i vår våning med mörklägda fönster, att man hörde fångvagnen åtföljd av exekutionspatruller komma förbi på gatan upp till avrättningsplatsen. Vi behövde inte vänta länge förrän skottsbalvan ekade uppe på gatan. Jag måste erkänna att det inte var lätt att hålla humöret uppe på sig själv eller andra vid sådana tillfällen. Nervositeten och det psykiska trycket blev verkligt påfrestande."

Leire behövde åka till Sverige i mars 1918. Under kriget gick inga färjor och på grund av det oroliga läget var det svårt att ta sig den vanliga vägen med tåg över Haparanda. Det var en sträng vinter och han tog sig från Åbo med släde över isarna till Åland. Han möttes av en rysktalande kosackpatrull och klarade det utan problem. Han mötte och slog följe med flyktingar, många av dem från Petersburg, som tog samma väg. En av dem han stötte på var Alexandra Kollontaj som också tog sig på släde till sitt uppdrag som Rysslands ambassadör i Stockholm. Leire hade förberett övernattningsplats hos en präst på en av öarna. "Prästen var en 60-70 års man av rätta typen, välfödd men på grund av nödtiden hade kragen blivit nog stor och hakorna reducerats till två."

Prästen var nervös och ängslig. Hans ene son var ledare för byns skydds-kårister och hade varit i fejd med rödgardisterna. Prästen ville att Leire och hans sällskap skulle sätta upp den svenska flaggan på hans gård som ett skydd mot de röda. Leire föreslog i stället att hans säng skulle placeras vid ingångsdörren så att de inte kunde ta sig in utan att han vaknade. Det blev ytterligare en övernattningsplats i skärgården och mitt på dagen efter kom de fram till Mariehamn. Efter några dygns väntan åkte de tre mil på släde till ett lystinglager och sedan fick de åka med pansarbåten tre mil II från Eckerö till Stockholm. Resan tog sammanlagt nio dagar.

Finspång, Stockholm och Strandbaden

1919 blev Georg Leire verkställande direktör för Svenska Turbinfabriks AB Ljungström i Finspång. Företaget var ett dotterbolag till Asea och bytte senare namn till Stal-Laval. Leire fortsatte som chef för företaget fram till 1939.

I Finspång bodde han i disponentbostaden. Efter pensioneringen flyttade han till en stor, flott våning på Strandvägen i Stockholm. Han promenaderade på Djurgården varje dag och hade fast plats på Konserthusen. Under andra världskriget gjorde han uppskattade insatser för den svenska industrin genom engagemang i Statens industrikommission som arbetade med reglering av landets industriproduktion och dess råvarubehov.

Leire tillbringade många somrar i brodern Peters sommarstuga i Strandbaden. Han gick och åt på det närbelägna hotell Tallbacken. Georg Leire betraktades som överhuvud för släkten som han brukade ordna fest för på sin födelsedag i juli.

Några av den ene broderns barnbarn kommer ihåg honom från olika släktsammanskomster på somrarna och från när de bodde tillfälligt hos honom i Stockholm under studier och sjukvårdsbehandlingar. Leires hustru föreståndarinna skötte allt i hemmet och stod för det mesta av kontakterna, Georg var dock mycket intresserad av hur de yngre släktingarnas studier gick.

Jöns Jonsgården.

Jöns Jonsson från Väsby kom för att arbeta som takläggare på gården Signestorp 5 i Kattarp i början av 1800-talet. Det slutade med att han gifte sig med dottern i huset och blev farfar till bland andra Georg Leire. I mitten av 1900-talet fungerade gården som arbetarbostad för anställda på Lunds-gården i Kattarp. Georg Leire var tillsammans med sina släktingar Gustaf Åberg och Erik Sönne pådrivande till att gården kring 1960 renoverades och återställdes i det skick och med den inredning

den tidigare haft. Leire var finansiär och bildade stiftelsen JönsJonsgården som har till syfte att ge en bild av en bondgård under 1800-talet.

Historisk bakgrund

Finland styrdes 1809 av Ryssland men hade en viss självständighet. Landets motsvarighet till riksdagen, hade en begränsad lagstiftande makt. Den ryske tsaren ville ta bort självständigheten, de ryska generalguvernörerna mötte starkt motstånd och hade svårigheter att genomföra tsarens vilja. Generalguvernören Bobrikov mördades 1904, samtidigt förlorade Ryssland i kriget med Japan. Händelserna 1905 som Leire beskrev ledde till en omfattande generalstrejk och ryssarna gick med på att det infördes allmän rösträtt och att val till lantdagen genomfördes. 1917 utbröt revolutionen i Ryssland och i det turbulenta politiska läget förklarade sig Finland självständigt i december 1917. Det tåg som Leire missade en månad senare hade ett antal vagnar med tusentals vapen till den röda sidan i Finland. 17 personer dödades och 53 personer sårades vid striderna om lasten och händelsen betecknas som starten på det finska inbördeskriget. Den röda sidan bestod av socialisterna och den vita av den konservativt ledda finländska senaten. De röda erhöll visst stöd från den nyinrättade bolsjevikiska regimen i Ryssland medan de vita fick stöd från Tyskland och i begränsad utsträckning från Sverige. Kriget slutade med seger för den vita sidan.

Eva Wigström som ingick i umgänget på kungsgården har kallats Skånes Fredrika Bremer. Som författare använde hon ibland signaturen Ave (Eva baklänges). Hon skrev artiklar i många tidningar, gav under några år ut en tidning för barn och ungdomar, skrev ett antal böcker bland annat om sägner och folkliv och startade en flickskola i Helsingborg. Hon var gift med Claes Wigström som under en period var anställd som föreståndare för fattigvårds- och arbetsinrättningen i Allerum.

Bengt Nilsson är före detta personalchef i Höganäs kommun och har efter pensioneringen skrivit böckerna "Där mina rötter finns", "Bland statare, trädgårdsmästare och emigranter" och "Viagn makarens tid". Han medverkar regelbundet i Kullabygd.